

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Година LXVI

Београд 2019.

Број 1

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

811.163.41'367.625

811.163.41'373.611

<https://doi.org/10.18485/kij.2019.66.1.1>

МИЛАН В. СТАКИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 25. 03. 2019.
Прихваћен: 24. 04. 2019.

СРПСКИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ ПОД ЛУПОМ**

У раду се покрећу нека питања из српске конјугације, која аутор објашњава друкчије него што обично стоји у нашим граматикама. Једно од централних је да ли се имперфекат и трпни глаголски придев, као што се пише, граде и од инфинитивне и од презентске основе. Аутор доказује да се оба облика граде само од инфинитивне основе. Разматрају се и друга питања, нпр.: постоје ли наставци за императив *-ји*, *-јимо*, *-јите* и *-ј*, *-јмо*, *-јте*, које издваја М. Стевановић, гради ли се глаголски прилог садашњи тако што се „на облик 3. л. мн. презента дода наставак *-ћу*” и др.

Кључне речи: глаголски облици, основе, наставци, аломорфи глаголских основа и наставака, аналогија, гласовне алтернације, перинтеграција.

Као што сваку затворену просторију морамо повремено проветрити, тако би и сваку написану реч, објашњење, дефиницију, закључак требало с времена на време проверити. И када је реч о граматици, науци о структури језика, ваља имати у виду да ништа није дато једном заувек, те да га можемо само да препи-

* mstakic@mts.com

** Овај рад је штампана верзија предавања одржаног на 60. традиционалном републичком зимском семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности у Београду, на Филолошком факултету 1. фебруара 2019. године.

сујемо из једног уџбеника у други, из једног чланка у други, тим пре што знамо да је у језику стално само његово мењање.

Разуме се да треба с пуним поштовањем прилазити оном што су утврдили наши претходници, међу којима има и светски познатих имена, али кад читамо и њихова дела, треба то чинити критички, размишљајући и проверавајући. То пак не значи да је све што се напише ново самим тим и добро или боље од оног ранијег. Ту поготово треба бити опрезан, по оној народној – трипут мери, једном крој. Нити је све старо дато за сва времена, нити је све ново боље од претходног. Још у студентским данима чули смо и запамтили речи професора Радосава Бошковића да наука не живи од истине него од доказа. Дакле, ни старо ни ново не узимати „здрово за готово”. Научну вредност има само оно што издржи проверу. Све је подложно расуђивању и провери, тим пре што граматику често пореде са математиком јер је и код ње, граматике, $a + b = c$, или би бар тако требало да буде.

Изостављајући оно што је свима познато о глаголским облицима, хтели бисмо вашу пажњу да скренемо на нека питања која смо покренули и дали своје тумачење њихово, а оно се разликује, мање или више, од досадашњих учења. Последњих двадесетак година бавили смо се глаголским облицима из дијахронијске и синхронијске перспективе. И резултате које ћемо вам укратко изложити проверавали смо у обе перспективе јер дијахронија и синхронија нису супротстављене једна другој, оне се не искључују него допуњују. Понешто од овога не може се одмах применити у настави, али можете се замислити и заузети став, па када се у будућности промени Наставни програм и напишу нови уџбеници ... Али да скратимо увод.

Сви се прости глаголски облици групишу око двеју основа – презентске и инфинитивне. Те две основе имају увек исто значење и исти глаголски вид, али никад нису сасвим једнаке, никад једна не одређује другу и никад се једна не прави од друге. И још нешто што хоћемо посебно да истакнемо – нема ниједног глаголског облика који се гради или који се може градити и од једне и од друге основе.

Од *презентске* основе граде се: презент, императив и глаголски прилог садашњи, а од *инфинитивне* – сви остали глаголски облици: инфинитив, аорист, имперфекат, глаголски прилог прошли и оба глаголска придева (радни и трпни). Пођимо редом.

Глаголски облици од презентске основе

Знамо да се презентска основа од свих глагола добија ако од 2. л. јединине презента одбијемо наставак *-ш*, или од 1. л. множине кад одбијемо наставак *-мо*, или, коначно, од било ког лица осим 3. л. множине. Презентска основа се увек завршава на вокал у свим лицима осим у 3. л. множине, у којем имамо *окрњену презентску основу*, без вокалског наставка (осим код глагола са основом на *-а*).

Новијна је, али погрешна и неприхватљива, да се презентска основа добија из 3. л. множине одбијањем крајњег -у или -е. У томе -у и -е, историјски гледано, сливени су вокалски наставак основе и део личног наставка. Са савременог гледишта то -у и -е су наставци за 3. л. множине презента, додати на *окрњену* презентску основу (или на *аломорф* презентске основе).

Презент

Савремени српски језик сачувао је све четири прасловенске тематске основе: -е- (*пер-е-*), -не- (*чез-не-*), -је- (*чу-је-*, *маж-е-* < **maz-je-*), -и- (*нос-и-*), а развио је и пету на -а- (*нев-а-*). Од атематских глагола сачуван је само *јесам*, *јеси*, *јест(е)*, *јесмо*, *јесте*, *јесу*.

На те тематске основе додају се увек исти наставци: -м, -ш, -ѓ, -мо, -те. У 3. лицу множине код свих глагола, осим оних са презентском основом на -а-, на *окрњену презентску основу* (без вокалског завршетка) додају се наставци -у: *пер-у*, *чезн-у*, *маж-у*, *лиј-у* и -е: *нос-е вид-е*, *држ-е* и сл. Само се код глагола V Стевановићеве врсте (*певати* – *певам*, *умети* – *умем*) на *пуну презентску основу* додаје наставак -ју: *зна-ју*, *пева-ју*, *сме-ју*, *уме-ју* и сл.

Као што видимо, на вокалску основу додају се наставци који почињу сугласником у свим лицима осим 3. л. множине. Некада се и у 3. лицу множине основа завршавала на вокал *о* или *и* а наставка је почињао сугласником (-*nti*). У завршецима -*o-nti*, -*i-nti* групе *оп*, *ип* (између два сугласника) прешле су у назале *q* и *ç* који су на српском терену прешли у вокале *у* и *е* (в. Бошковић 2000: 187). Ето зашто је у 3. л. множине *окрњена* а не пуна основа и зашто наставак не почиње сугласником.

Они који би хтели да нађу пуну основу у 3. лицу множине, или је свде на *корен* и потпуно је изједначују са инфинитивном (упор. *трес-*, *плет-*, *зеб-*), или на *недефинисани фонемски скуп* (упор. *викн-*, *сретн-*, *отм-*, *надм-*), а наставака има више, како код којег аутора:

1. -ем, -еш, -е ...
2. -јем, -јеш, -је ...
3. -им, -иш, -и ...
4. -ам, -аш, -а ... (в. Барић *et al.* 2005: 236; Мразовић 2009: 144; Симић 2001: 190).

А кад су се и зашто десиле ове неприродне перинтеграције основинских наставака у састав наставака за облик – то нико није ни покушао да објасни. И да закључимо: погрешно нађена основа неминовно условљава и погрешне наставке (опширније в. Стакић 2005: 289–299 и Стакић 2008: 214–229).

Императив

Код овог глаголског облика нешто би требало прецизирати, а нешто поправити.

Прецизирати – када је реч о основи. Императив се не гради „од 3. лица презента одбацивањем његовог наставка” – како стоји код М. Стевановића (в. Стевановић 1970: 337) и у Граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића (в. Станојчић–Поповић 2016: 120) – нити икад готов глаголски облик може бити *основа* за неки други облик.

Императив се гради од аломорфа презентске основе (без крајњег основинског вокала) а могло би се рећи и од окрњене презентске основе (нама тај термин ништа не смета!), дакле од једног вида презентске основе. Тек тада можемо, из практичних разлога, рећи ученицима да се такав вид основе лако добија ако се од 3. лица множине презента одбију крајње *-у* или *-е*.

Кад се ради о наставцима, у граматицима М. Стевановића и Ж. Станојчића – Љ. Поповића дате су три врсте наставака за императив:

- 1) *-j-ø, -j-мо, -j-те* – код глагола који се у 3. лицу множине презента завршавају на *ју* или *је*, а непосредно претходни слог је кратак: бирају – бирај, казују – казуј, купују – купуј, певају – певај, чекају – чекај, стоје – стој, броје – број итд.
- 2) *-ји-ø, -ји-мо, -ји-те* – код глагола који у 3. л. множине испред *ју* или *је* имају дуг вокал: гаје – гаји, бује – буји, паје – паји, затаје – затаји, препродају (од *препродавати*) – препродаји, задāју (од *задавати*) – задаји. (Занимљиво је да их А. Белић не помиње.)
- 3) *-и-ø, -и-мо, -и-те* – код свих осталих глагола, тј. оних који испред *у* и *е* имају било који сугласник осим *ј*: тресу – треси, ору – ори, крену – крени, вежу – вежи, носе – носи, славе – слави итд.

Ови последњи нису спорни, али јесу претходна два.

Није тешко доказати да нема наставака *-ји, -јимо, -јите*. Ако од 3. л. множине презента *гаје, бује, паје* и сл. одузмемо *е*, остаће *гај-, буј-, пај-*. Сваком је јасно да на такве основе додајемо *-и, -имо, -ите* а не *-ји, -јимо, -јите*. Дакле, зарад научне истине треба избрисати и заборавити непостојеће наставке *-ји, -јимо, -јите*. Али то није све.

Шта је са наставцима *-j, -jмо, -jте*? Постоје ли заиста и на коју се основу додају? Хајде да проверимо, разуме се, према садашњем језичком осећању: *чуј-у – чуј, знај-у – знај, купуј-у – купуј; број-е – број, озној-е – озној, подој-е – подој* и сл. Ако сада од ових облика императива одвојимо наставке *-j, -jмо, -jте*, остаће **чу-, *зна-, *купу-, *бро-, *озно-, *подо-*, и сл. Може ли то бити презентска основа? Свакако – не. Па где је излаз? Мораћемо се помирити са тим да код ових глагола *ј* припада презентској основи, а наставци су: *-ø-ø, -ø-мо, -ø-те*. И да сумирамо: императив се добија од окрњене презентске основе (аломорфа презентске основе), коју лако налазимо кад од 3. лица множине презента одвојимо

-у, или -е. Наставци за императив су -и, -имо, -ите код већине глагола и -о, -мо, -те код глагола који испред -ју, -је (у 3. лицу множине) имају кратак вокал (в. Стакић 2003: 171–177).

Глаголски прилог садашњи

Код овог глаголског облика погрешно се одређују и основа и наставак (а зна се: чим погрешно одредимо основу, погрешан ће бити и наставак!).

А. Белић је правилно одредио морфолошку структуру глаголског прилога садашњег, али би могао бити, макар индиректно, „крив” што су његови настављачи то погрешно чинили, скоро сви.

Наиме, А. Белић је у *Историји српскохрватског језика – Речи са конјугацијом* тачно објаснио да се тај глаголски облик гради од презентске основе: кад презентска основа има на крају *е* (*е, не, је*), наставак је *-ући*; кад је у основи презента *и*, наставак је *-ећи* (Белић 1999: 379). И то је тачно, макар са савременог становишта. Али на другом месту – у *Граматици српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа*, ваљда да би ђацима поједноставио, он рече и ово: „Прилог садашњи може се најлакше саградити, ако се облику 3. л. мн. презента дода *ћи*: *плету-ћи, рву-ћи, тону-ћи, купују-ћи, носе-ћи* и сл.” (Белић: 224). Обратимо пажњу на два детаља: 1) он не каже *гради се* него *може се најлакше саградити* и 2) он за *ћи* не каже да је *наставак*. Али су управо ту верзију, не узимајући у обзир поменута два детаља, узели Белићеви настављачи и дају је као једино *научно* тумачење грађења овог глаголског облика.

Михаило Стевановић у својој великој граматици *Савремени српскохрватски језик I* каже: „Глаголски прилог садашњи је један од облика који се граде од презента. Али не од његове основе, већ од целог једног облика презента. Он се добија кад се на облик 3. л. мн. презента дода наставак *-ћи*” (Стевановић 1970: 338). Ово његово нетачно тумачење ушло је у све школске уџбенике, па и у граматике за ширу употребу, једино се у *Српској граматици* Радоја Симића каже друкчије, по нама исправно, да се глаголски прилог садашњи твори од презентске основе двојаким наставцима *-ећи* или *-ући* (Симић 2001: 191).

Шта се може приговорити Стевановићевом објашњењу? Много тога. А основно је да нити је „цео један облик презента” (3. л. множине) *основа* нити је *-ћи наставак*. Затим, ако глаголски прилог садашњи потиче (а у томе су сви сагласни) од *партиципа презента актива*, који се без сумње градио од *презентске основе* посебним наставцима, намеће се питање када је и како дошло до тако велике морфолошке трансформације да се овај глаголски прилог као облички континуант партиципа презента актива данас гради од 3. лица множине презента. А ни „наставак” *-ћи* никад нико није ни покушао да објасни – ни структуру ни евентуално порекло, него се узима као факат, а он то није. Даље, да ли је могуће да се од једног активног временског облика (3. л. мн. презента) добије „додавањем наставка” прилошки *нелични* глаголски облик? Коначно, ни исто-

ријски развитак овога облика ни у чему не подржава дато тумачење – од праиндоевропских *nt*-партиципа, преко прасловенских и старословенских партиципа који су имали придевску функцију и придевску деκлинацију, па све до данашњег неличног и непроменљивог глаголског облика са прилошком функцијом.

Како друкчије? Онако како су већ рекли А. Белић и Р. Симић, са малим прецизирањем: *глаголски прилог садашњи* гради се од окрњене презентске основе (без крајњег вокала основе) додавањем наставака *-ући* (код презентских основа на *-е-*, *-не-*, *-је-* и *-а-*) и *-ећи* (код презентских основа на *-и-*), или, зарад лакшег памћења, – *ући* код свих глагола који се у 3. л. мн. презента завршавају на *-у* и *-ећи* код глагола који се у 3. л. мн. презента завршавају на *-е*.

Глаголски облици од инфинитивне основе

Инфинитивна основа, као што знамо, добија се на два начина.

Први је код глагола који се завршавају на *-ти* (испред којег је вокал) – одбијањем наставка *-ти* од облика инфинитива: *носи(-ти)*, *зна(-ти)* и сл.

Други је код глагола који се завршавају на *ћи* и на *сти* – тако што ћемо од 1. лица једн. аориста одбити наставак *-ох*: *рећи* – *рек(-ох)*, *лећи* – *лег(-ох)*, *врћи* – *врх(-ох)*; *сести* – *сед(-ох)*, *плести* – *плет(-ох)*, *зепсти* – *зеп(-ох)*, *грести* – *греб(-ох)* и сл.

Било је покушаја да се овај процес упрости тако што би се од свих глагола одбијао наставак 1. л. једине аориста (Симић 2001: 181). Али проблем је у томе што неки глаголи имају дублетне (аналошке) облике аориста, па бисмо могли уместо правилних основа *сме(-ти)*, *зна(-ти)*, *има(-ти)* и сл. добити погрешне *смед(-ох)*, *знад(-ох)*, *имад(-ох)* и сл.

Инфинитив

Инфинитив се у српском језику завршава на *-ти* (*носити*), *-ћи* (*рећи*) и *-сти* (*сести*). Само је *-ти наставак*, *морфема* и само се помоћу њега градио и гради се и данас инфинитив. Остала два *-ћи* и *-сти* су *завршеци* – настали услед гласовних промена у давној прошлости.

Глаголи са завршетком *-ћи* настали су као последица јотовања: *рећи* < **rekti*, по А. Белићу и Р. Бошковићу, овако: **rek-ti* > **re-kti* > **rek'ti* > **reĵti* > **ret'i* > стсл. *rešti*, срп. *peћи* (в. Бошковић 2000: 107). Као што се види, овде су се *к* из основе и *т* из наставка стопили у стсл. *шт*, срп. *ћ*. А да то *ћи* није наставак за инфинитив, лако је проверити на основу савременог стања, без улажења у далеку прошлост – простом провером: ако од глагола *рећи*, *пећи*, *лећи*, *моћи*, *врћи* и сл. одбијемо *ћи*, остаће нам *ре-*, *пе-*, *ле-*, *мо-*, *вр-* и сл., што би требало да представља инфинитивне основе. А јесу ли? Свакако – нису и нема ниједног глаголског облика који би се градио од таквих „основа”.

Међу глаголима са завршетком *ћи* имамо три врсте:

- а) примарни глаголи, наслеђени из прасловенског језика: *рећи, пећи, лећи, моћи* и сл. о којима смо већ говорили.
- б) глагол *ићи* и од њега префиксални глаголи: *поћи, изићи* и сл. – само у српском језику (упор. стсл **ити**). Ово *ћ* се прво развило у префиксалним глаголима, нпр. **poiti > *poiti > poći* (поћи), а одатле се то *ћ* аналогично пренело и на прости глагол (место *ити* – *ићи*).
- в) Нови глаголи, настали аналогично према примарним *рећи, лећи* и сл. (од свих словенских језика само у српском штокавском). Када је суфикс *-ну/не* постао средство за грађење перфективних глагола, једини суфикс за перфектизирање имперфективних глагола, онда су се код примарних глагола *рећи, лећи* поред презента *речем, речеш, лежем, лежеш ...* развио и нови *рекнем, рекнеш, легнем, легнеш ...*, а према њима и нови инфинитиви *рекнути, легнути* који, истина, нису прихваћени у књижевном језику. С друге стране, поред старих глагола *такнути, такнем, макнути, макнем, дигнути, дигнем, никнути, никнем, пукнути, пукнем* и сл. захваљујући *свршеном виду*, аналогично према примарним *рећи, лећи* развили су се и нови инфинитиви: *таћи, маћи, дићи, нићи, пући* и сл., који се употребљавају и у књижевном језику, али су, подвучимо то још једном, настали *аналогично* а не по обрасцу *инфинитивна основа + наставак*.

И међу глаголима са завршетком *сти* имамо три врсте:

- а) Малобројни глаголи типа *трести, мусти* код којих је *наставак -ти* додат корену на сугласник (*трес-*, *муз-*).
- б) Глаголи типа *мести, вести* код којих је на корен који се завршавао на *t* и *d* додаван наставак *-ти*, те је тако створена, још у праиндоевропском језику група *tt* (< *tt* и *dt*). Она се различито развила у појединим индоевропским језицима. У прасловенском језику – овако: *tt > tst > st*, на пример, *mesti < *metti, metq; vesti < *veti < *vedti, vedq*.
- в) Нови, настали на српском језичком подручју: *зрести, зрести* и сл. У првобитним облицима **grebti, *zebti* упрошћена је група *nm* (< *bm*) и добијени су инфинитиви *зрети, зети* (упор. стсл. *greti, grebq, zeti, zebq*), а када је временом постало могуће изговарати групу *nm*, зарад обличког приближавања инфинитивне и презентске основе, из презента је враћено *б/н* у инфинитив, али је ради лакшег изговора између *n* и *t* уметнуто *с* аналогично према глаголима типа *плести, красти* и сл.

Аорист

Код овог глаголског облика требало би исправити три заблуде (или три грешке):

- 1) Нетачно је да се аорист гради само или углавном од свршених глагола. Он се гради од инфинитивне основе *свих глагола*. Нема ниједног глагола у српском језику од којег се не може начинити аорист. И то се може врло лако проверити.
- 2) Погрешно је данас, а и непотребно делити наставке аориста на *наставке за облик* и *личне наставке*. На пример, у Граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића од глагола са инф. основом на вокал наставци су овако представљени:

<u>Једнина</u>	1. - х-џ	<u>множина</u>	1. - с-мо
	2. - џ-џ		2. - с-те
	3. - џ-џ		3. - ш-е

(в. Станојчић–Поповић 2016: 123).

Какви су то *наставци за лице* кад су у сва три лица једнине -џ? Мислимо да они *данас* функционишу као *јединствени наставци* и да их не треба делити.

- 3) Непотребне су напомене типа да је (историјски гледано) наставак за аорист *х* који у множини алтернира са *с* и *ш*. То је за савремено језичко стање сасвим *непотребно* и сасвим *нетачно* (примарни однос алтернатива је: *с – х – ш*) (в. Стакић 2010: 563–570).

Имперфекат

У свим нашим граматицама – од А. Белића до данас – тврди се да се имперфекат гради од обеју основа – инфинитивне и презентске.

Нама је, међутим, нелогично да се један *претеритални* облик може градити од *презентске* основе. О томе смо расправљали у два опширнија рада: *Структура и развитак имперфекта у српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 41/3 и *Грађење имперфекта у савременом српском језику*, Српски језик XVIII. У тим радовима смо документовано доказивали – из историјске и савремене перспективе – да се имперфекат као *облик прошлог времена* може градити само од *инфинитивне* основе. Укратко, резултати тих истраживања су следећи:

Имперфекат се у савременом српском језику гради од две врсте наставака: *-ах*, *-аше*, *-аше*, *-асмо*, *-асте*, *-аху* и *-ијах*, *-ијаше*, *-ијаше*, *-ијасмо*, *-ијасте*, *-ијаху*.

Први се додају на аломорфе инфинитивне основе (без крајњег вокала) свих (несвршених) глагола, а други на инфинитивну основу која се завршава на сугласник (прва Стевановићева врста), паралелно са првим наставцима. Глаголи I врсте, дакле, најчешће имају обе врсте наставака. Старији су они први (*-ах*, *-аше*

...), што недвосмислено показују глаголи са инфинитивном основом на *к*, *г*, *х*: *вучах* и *вуцијах* (вући), *стрижах* и *стризијах* (стрићи), *вршах* и *врсијах* (врћи). Старије су алтернације *к* : *ч*, *г* : *ж*, *х* : *ш* које стоје испред *-ах*, *-аше* ..., а млађе *к* : *ц*, *г* : *з*, *х* : *с* испред *-ијах*, *-ијаше* ...

И сви други глаголи I врсте имају двојачке наставке: *гребијах* и *гребах* (грепти), *зебијах* и *зебах* (зепсти), *тресијах* и *тресах* (трести) и др. А навешћемо и морфолошки анализирати, макар по један пример, и за остале Стевановићеве врсте:

- II *др-ах*, *ор-аше* ..., *нџс-ах*, *нџс-аше* ...,
- III *брџњ-ах*, *брџњ-аше* ...,
- IV А *чџ(j)-ах*, *чџ(j)-аше* ...,
- IV Б *кџв-ах*, *кџв-аше* ...,
- V *пџв-ах*, *пџв-аше* ..., *џме(j)-ах*, *џме(j)-аше* ...,
- VI *нџш-ах*, *нџш-аше* ..., *вџћ-ах*, *вџћ-аше* ...,
- VII *дрџж-ах*, *дрџж-аше* итд.

Овако представљени облици имперфекта јасно показују три факта: 1) имперфекат се гради увек и само од *инфинитивне* основе: од целе инфинитивне основе код глагола I, IVA и делом V Стевановићеве врсте (глаголи типа *смети*, *умети* и сл.), или од аломорфа инфинитивне основе, без крајњег вокала, каткад са алтернацијама завршног сугласника основе, што се објашњава или гласовним путем или аналогijом. 2) У савременом језику основа имперфекта увек се завршава на сугласник, чак и ког глагола IVA и поменутих глагола V врсте, јер се иза вокалског завршетка инфинитивне основе јавља хијатско *-j-* које се никада није перинтегрисало у наставке, нема потврда за то. 3) Имперфекат у савременом српском језику има само поменуте две врсте наставака. Морфолошка анализа не потврђује ни *-јах*, *-јаше* ..., о којима говоре неки граматичари (упор. Барић *et al.* 2005: 239), ни *-х*, *-ше*, *-ше*, *-смо*, *-сте*, *-ху* које издваја Р. Симић *чит̄а-х*, *нџс̄а-х* и сл. (в. Симић 2001: 192). У том случају не може се објаснити дужина вокала *а̄* на крају инфинитивне основе.

Трпни глаголски придев

Поред имперфекта, ово је други глаголски облик који се, како стоји у нашим граматицама, гради од обеју основа – инфинитивне и презентске. И опет смо посумњали јер је трпни глаголски придев континуант партиципа претерита пасива те је нелогично да се претеритални облик гради од презентске основе. После сагледавања стања у старословенском језику (в. Николић 1997: 206–211) и после пажљиве анализе прикупљеног материјала из савременог језика, објавили смо у *Српском језику* бр XIX опширнији рад под насловом *Морфолошка структура трпног глаголског придева у српском језику*, у којем смо показали да се овај облик у савременом српском језику, баш као и у старословенском, гради увек и само од инфинитивне основе (в. Стакић 2014: 147–166).

Михаило Стевановић, идући за А. Белићем, каже да се овај облик гради од обеју основа, помоћу тројакних наставака:

Од инфинитивне основе наставком *-н* (*-на*, *-но*) код глагола „у којих се основа инфинитива завршава самогласником *а*” (глаголи II, IVБ, V и VII Ставановићеве врсте): *оран*, *кован*, *резан*, *продан* (и *продат*), *држан*.

Од исте основе наставком *-т* (*-та*, *-то*) код глагола „чија се основа инфинитива завршава на *-ну*” (глаголи III врсте): *покренут*, *забринут*, *макнут*; тако и од неких глагола V врсте: *дат*, *продат*, *узнат*.

Од презентске основе наставком *-ен* – „глаголи с инфинитивном основом без икаквог наставка (I и IVA врста) и глаголи чија се инфинитивна основа завршава самогласником *и* или *е*, а презентска самогласником *ѝ* (VI врста)”: *тресен*, *ливен*, *чувен*, *испијен*, *ношен*, *виђен* (в. Стевановић 1970: 339).

Дакле, само се наставак *-ен* и по А. Белићу и по М. Стевановићу додаје на презентску основу. Да ли је тако? Проверићемо дате примере према обрасцу *основа + наставак = глаголски облик*:

I врста: *тресен* < *трес-* + *-ен*, а *трес-* је инфинитивна а не презентска основа (од презентске би морало бити *тресе-* + *-ен* > *трѣсѣн*);

IVA врста: *ливен* < *ли-(в)-ен*, *чувен* < *чу-(в)-ен*, *испијен* < *испи-(ј)-ен*, а *ли-*, *чу-*, *пи-* (*ис-пи-*) су инфинитивне а не презентске основе (презентске су *лије-*, *чује-*, *испије-*).

VI врста: а) *ношен* < *носи-* + *-ен* (*nosi-en* > *nosjen* > *nošen*), основа је и овде инфинитивна – *носи-* а не презентска *носѝ-* (алтернације испред *-ен* последица су јотовања, а *ј* је добијено од основинског наставка *-и* које је губило слоговност испред *е* (од *-ен*), што се није могло десити у презентској основи где је то *ѝ* дуго).

б) *виђен* < *виде-* + *-н*, овде није наставак *-ен* него *-н* и додаје се на инфинитивну основу *виде-* (упор. стсл. **видѣнѣ**: **видѣти**). Алтернација *д* : *ђ* добијена је аналогично према глаголима типа *носити* из исте врсте и са истим облицима презентса, императива и глаголског прилога садашњег.

Стевановићеве наставакчи не одступају битно од свог учитеља.

Грађа из шестотомног Речника Матице српске, као и примери који су дати у граматицима, јасно и недвосмислено потврђују нашу основну поставку: *трпни глаголски придев, претеритни глаголски облик, у савременом српском језику гради се увек од инфинитивне основе помоћу три врсте наставака -н, -ен и -т*. Завршеци *-јен* и *-вен* нису наставакчи (иако их поједини граматичари убрајају у наставакче), код њих су *ј* и *в* хијатски гласови који се нису перинтегрисали у наставакче, нема примера за такву перинтеграцију.

Закључне напомене

На крају, уместо закључка, набројаћемо покренута питања и одредити свој став према томе како су досад решавана и како би их требало убудуће објашња-

вати. Додајемо и две напомене: а) нису то сва питања везана за глаголе у којима се, мање или више, мимоилазимо са другим истраживачима, има их још, али за ову прилику више се није могло, јер су и време излагања и број страница у часопису ограничени; б) овде су проблеми, мање-више, само назначени, а заинтересовани се упућују на опширније радове у којима су дати историја питања, опис и класификација прикупљене грађе и закључци до којих се дошло. Овде смо, дакле, истицали следеће:

1. Сви се прости глаголски облици граде или од презентске или од инфинитивне основе. Нема ниједног глаголског облика који се може градити од обеју основа.
2. Од презентске основе се граде презент, императив и глаголски прилог садашњи. Презентска основа се може добити одбијањем личног наставка у било којем лицу презента осим у 3. лицу множине, у којем се услед фонетских промена извршених у давној прошлости може наћи само *окрњена* а не *пуна* основа.
3. Мора се говорити о *пуној* презентској основи која се увек завршава на вокал и о *окрњеној* презентској основи (или о *аломорфу* презентске основе) – без крајњег вокала. На пуну основу додају се наставци који почињу сугласником, а на окрњену – наставци који почињу вокалом.
4. Наставци за презент су јединствени: у једнини – 1. л. *-м*, 2. л. *-ш*, 3. л. *-ø*; у множини – 1. л. *-мо*, 2. л. *-те*, 3. л. *-у* (*пер-у*, *чезн-у*, *маж-у*, *лиј-у*) или *-е* (*нос-е*, *вид-е*, *држ-е*) или *-ју* (*зна-ју*, *пева-ју*, *сме-ју*, *уме-ју*). Прва два (*-у* и *-е*) додају се на окрњену, а трећи (*-ју*) – на пуну презентску основу.
5. Императив се добија од аломорфа презентске основе (без завршног вокала) помоћу две врсте наставака: а) 2. л. једн. *-и*, 1. л. мн. *-имо*, 2. л. мн. *-ите* и б) 2. л. једн. *-ø*, 1. л. мн. *-мо*, 2. л. мн. *-те* (код глагола који испред *-ју*, *-је* у 3. л. мн. презента имају кратак вокал, нпр. *чуј-ø*, *чуј-мо*, *чуј-те*; *брòј-ø*: *број-ø*, *број-мо*, *број-те*). Нема наставака *-ји*, *-јимо*, *-јите* ни *-ј*, *-јмо*, *-јте*, о којима пишу М. Стевановић, Ж. Станојчић и др.
6. Глаголски прилог садашњи се гради од аломорфа презентске основе (без завршног вокала) и наставака *-ући* – код свих глагола који се у 3. л. мн. презента завршавају на *у* и *-ећи* – код свих глагола који се у 3. л. мн. презента завршавају на *е*. Овај облик се *не прави* од готовог облика 3. л. мн. презента кад се на њега „дода наставак *-ћи*”, јер нити 3. л. мн. презента може бити *основа* нити је *-ћи* наставак.
7. Инфинитивна основа у нашем језику мора се тражити на два начина: а) код глагола који испред инфинитивног наставка *-ти* имају вокал – одбијањем наставка *-ти* (*зна-/ти/*, *виде-/ти/*, *чезну-/ти/* и сл.) и б) код глагола који испред *-ти* имају сугласник или им се инфинитив завршава на *ћи* и *сти* – од 1. л. једн. аориста одвајањем наставка *-ох* (*трести* – *трес-/ох/*, *мусти* – *муз-/ох/*, *рећи* – *рек-/ох/*, *пасти* – *пад-/ох/* и сл.).

Овај други начин не може се поуздано применити и на глаголе првог типа због честих дублетних облика аориста (упор. *зна-/ти/, сме-/ти/* – правилно, а *знад-/ох/, смед-/ох/* – погрешно).

8. Инфинитив се увек гради, и увек се градио, помоћу наставка *-ти*. Завршеци *ћи* и *сти* су настали као резултат гласовних промена и никад нису могли постати *наставци*, јер су у њима „стопљени” део инфинитивне основе и део наставка *-ти* (упор. *нећи* < **pek-ti*, *насти* < **pad-ti* и сл.).
9. Аорист се данас гради од глагола оба вида, свршених и несвршених. Наставци су: у једнини – 1. л. *-х*, 2. л. *-ø*, 3. л. *-ø*, у множини – 1. л. *-смо*, 2. л. *-сте*, 3. л. *-ше* (када се инфинитивна основа завршава на вокал), или: у једнини – 1. л. *-ох*, 2. л. *-е*, 3. л. *-е*, у множини – 1. л. *-осмо*, 2. л. *-осте*, 3. л. *-оше* (када се инфинитивна основа завршава на сугласник).
10. Наставци аориста су данас компактни и не треба их делити на *наставке за облик* и *личне наставке*, јер какви би то били „лични наставци” ако су код глагола првог типа у сва три лица једнине *-ø*? Уосталом, запитајмо се да ли ми 1. лице једнине аориста (*видех*) препознајемо по наставку *-х* или по *-ø*.
11. Имперфекат се у савременом српском језику гради увек и само од *инфинитивне* основе помоћу две врсте наставака: *-āх*, *-āше*, *-āше*, *-āсмо*, *-āсте*, *-āху* и *-ијāх*, *-ијāше*, *-ијāше*, *-ијāсмо*, *-ијāсте*, *-ијāху*. Први се додају на аломорфе инфинитивне основа (без крајњег вокала), а други на инфинитивну основу која се завршава на сугласник. Морфолошка анализа не потврђује ни наставке *-jāх*, *-jāше* ... (в. Барић *et al.* 239), ни наставке *-х*, *-ше*, *-ше*, *-смо*, *-сте*, *-ху*, које издваја Р. Симић (в. Симић 2001: 192). Али у том случају никако се не би могла објаснити дужина вокала *ā* на крају инфинитивне основе.
12. Трпни глаголски придев је други глаголски облик, поред имперфекта, за који се каже у нашим граматикама да се гради од обеју основа. Ни то, међутим, није тачно. Према А. Белићу и М. Стевановићу наставци *-н* (*-на*, *-но*) и *-т* (*-та*, *-то*) додају се на инфинитивну основу, а само се *-ен* (*-ена*, *-ено*) додају на презентску основу. Проверимо ово последње по Стевановићевим врстама.

I врста: *тресен* < *трес-* + *-ен*. Основа *трес-* је *инфинитивна*, а презентска је *тресе-* и кад бисмо на њу додали *-ен*, добили бисмо **тресѐн* и сл.

IVA врста: *ливен* < *ли-(в)-ен*. Опет је и *ли-* инфинитивна основа (презентска је *лије-*).

VI врста: *ношен* < *носи-* + *-ен* (*nosi-en* > *nošjen* > *nošen*). Ово *-и-* које испред *-ен* губи слоговност и прелази у *ј* (те јотује претходни сугласник) припадало је *инфинитивној* основи *носи-* (презентска има дужину на *-и-* – *носī-* и тешко би могло изгубити слоговност).

Овамо се обично ставља и облик *виђен*. И он је од инфинитивне основе *виде-* + *-н* (упор. стсл. **видѣнѣ** од **видѣти**), а алтернација *д* : *ђ* добијена је аналогично према глаголима *носити* – *ношен*, *водити* – *вођен* и сл.

Сви примери дати у граматицама као и обимна грађа из шестотомног Речника Матице српске јасно показују да се и трпни глаголски придев у савременом српском језику гради увек и само од инфинитивне основе, помоћу три врсте наставака: *-н* (*-на*, *-но*), *-ен* (*-ена*, *-ено*) и *-т* (*-та*, *-то*). Завршеци *-јен* и *-вен* нису наставци (иако их поједини граматичари убрајају у наставке), код њих су *ј* и *в* хијатски гласови који се нису перинтегрисали у наставке.

И на самом крају – једна сугестија: проверите и ово што вам је понуђено у овом раду, ништа не узимајте „здрово за готово”.

ЛИТЕРАТУРА

Барић et al. 2005: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика* (Изабрана дела Александра Белића, т. 4), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 2000: Александар Белић, *Постанак прасловенске глаголске системе* (Изабрана дела Александра Белића, т. 2), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 2000^а: Александар Белић, *ГраMATика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа* (Изабрана дела Александра Белића, т. 12), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бошковић 2000: Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд: Требник.

Ж. Станојчић – Љ. Поповић 2016: Живојин Станојчић – Љубомир Поповић, *ГраMATика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Мразовић 2009: Павица Мразовић, *ГраMATика српског језика за странце*, Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Николић 1997: Светозар Николић, *Старословенски језик I*, Београд: Требник.

Симић 2001: Радоје Симић, *Српска ГраMATика I*, Београд: МХ Актуел.

Стакић 2003: Милан Стакић, *О грађењу императива у српском језику*, Књижевност и језик, L/1–3, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 171–177.

Стакић 2005: Милан Стакић, *Презент и императив у нашој науци и школској пракси*, Српски језик X/1–2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 289–299.

Стакић 2008: Милан Стакић, *Облици презента у српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 36/3, Београд, 213–229.

Стакић 2010: Милан Стакић, *Структура наставака инфинитива и аориста (Развитак и савремено стање у српском језику)*, Српски језик XV, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 555–572.

Стакић 2012: Милан Стакић, *Структура и развитак имперфекта у српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 41/3, 23–61.

Стакић 2013: Милан Стакић, *Грађење имперфекта у савременом српском језику*, Српски језик XVIII, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 87–109.

Стакић 2014: Милан Стакић, *Морфолошка структура трпног глаголског придева у српском језику*, Српски језик XIX, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 147–166.

Стевановић 1970: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Milan V. Stakić

FOCUS ON SERBIAN VERB FORMS

Summary

The author of this paper claims that everything written in linguistics is subject to scrutiny and that nothing is given once and for all. He focused on the morphology of verb forms and raised certain questions in whose solving he partially or completely disagrees with other grammarians. Thus, for example, the author proves that no verb form can be derived from both stems, the present and the infinitival, that certain verb forms have been misinterpreted regarding their stems or suffixes (present, imperative, present participle, imperfect, passive verbal adjective).